

oplysning, der både dengang og i dag pågår i det øvrige Europa. Det skal hilses velkommen. *Was ist Aufklärung?*-debatten kan som nævnt føres tilbage til Tyskland i 1780'erne, men indgår fortsat som centralt element i den europæiske forskningsdebat om perioden. Den har været om ikke oversat, så i hvert fald heller ikke aktivt inddraget i danske sammenhænge, hvor perioden fortrinsvis behandles som en række aktiviteter. Forskellen er så rodfæstet, at den også afspejles sprogligt; 1700-tallet betegnes i de engelsksprogede lande både *The Age of Enlightenment* og *Enlightenment*, i de tysksprogede lande både *Zeitalter der Aufklärung* og *Aufklärung*, og i Frankrig *le siècle des lumières* og *lumières*. Oplysning er i de pågældende sprogområder ikke alene en periodebetegnelse, men behandles tillige som et begreb, en etos og en række overvejelser over forholdet mellem stat og borger. Herhjemme bruges alene ordet oplysningstiden, ikke oplysning som betegnelse for 1700-tallet. Symptomatisk er *reformperioden* en anden dansk betegnelse, dvs. det var en periode, hvor der skete noget konkret, der var reformer, og et hovedtema er, hvor, hvornår og hvordan reformerne blev gennemført, og hvorvidt reformerne kom ovenfra, nedefra eller udefra. Herhjemme er der ikke en parallel tradition for at spørge til, hvad oplysningsbevægelsen ville, og hvilke ideer der drev aktiviteterne.

Bredsdorff stiller ikke alene et relevant spørgsmål, i svaret inddrager han tilføjede bevægelser, der herhjemme traditionelt betragtes som konserverende elementer i perioden. Frimurerlogerne anskues typisk med en lidt ironisk distance, et felt, der ikke er genstand for seriøs forskning, hvorimod de af historikere og sociologer i både Storbritannien og Tyskland betragtes som selve modernitetens frontløbere. Det er en vinkling, der kan føres tilbage til Ernst Manheims lille bog *Aufklärung und öffentliche Meinung* fra 1933, som både Jürgen Habermas og Reinhart Koselleck drog fordel af i deres gennembrudsværker. Ligeledes behandles pietismen i det øvrige Nordeuropa som en progressiv reformbevægelse, hvilket blandt andet afspejles i tidsskriftet *Pietismus und Neuzeit*. Det er Bredsdorffs fortjeneste, at han genfortolker kendte værker i nordisk litteratur i lyset af denne tilgang. Han bliver dog stående ved kanoniserede forfattere, en mere generel undersøgelse af pietismens indflydelse på oplysningsbevægelsen giver bogen ikke, heller ikke af, hvorvidt de pågældende litterater var eksponenter for strømninger, der var almindeligt udbredt og anerkendt, eller blot var enkeltstående tilfælde. Dette er især en vigtig opgave, fordi Danmark og hertugdømmerne i firebindsværket *Geschichte des Pietismus* (Göttingen 1993-2004) hævdes at være det mest pietistiske land i hele Europa i 1700-tallet, et synspunkt, der lever upåagtet af dansk historieforskning. Hertil kommer, at Bredsdorff mangler at forklare, hvorfor oplysningen ikke var pietisme, dvs. hvordan oplysningen adskilte sig fra pietismen, og hvorfor de følelseselementer, som han finder i periodens digtning, hverken var Sturm und Drang eller tidlig romantik. Han skriver, at det ikke var det samme, men redegør ikke for, hvordan og hvorfor de skilte sig ud fra hinanden.

Juliane Engelhardt

PER BOJE OG MORTEN KALLESTRUP: Marked, erhvervsliv og stat. Dansk konkurrencelovgivning og det store erhvervsliv. Aarhus Universitetsforlag 2004. Indgår i Magtudredningen. 303 s. 248 kr.

»Markedet skal være konge – ...«. Med disse fire ord indleder Per Boje og Morten Kallestrup deres bog om konkurrencelovens udvikling. Og hertil kunne forfatterne have tilføjet: »... men i et velfungerende samfund bør monarken

begrænses og kontrolleres«. Virksomheder tilstræber monopoler, og en stærk stat er paradoksalt nok forudsætningen for et funktionsdygtigt marked. Men, som forfatterne understreger, ikke en garanti herfor. Konkurrencelovgivningens historie er i realiteten en langstrakt ideologisk-økonomisk kamp mellem liberalisme og socialisme. Mellem offentlighedens »public interest« og virksomhedernes »private interests« – som det så illustrativt beskrives i bogens teoretiske introduktion.

Bogens bedste og mest medrivende kapitler omhandler de helt grundlæggende konfrontationer i slutningen af – og umiddelbart efter – 1. Verdenskrig. På den ene side stod det »Røde'ske Regimente«, der med opbakning fra Socialdemokratiet lagde op til, at Danmark fulgte tidens amerikanske tendens med kontrol over monopoler og koncentrerede markeds kræfter. På den anden side afviste det store erhvervsliv og de borgerlige liberalister enhver indblanding i virksomhedernes egen markedsregulering. Konflikterne stak dybt. Socialdemokratiet anførte, at det nu var op til overklassen at afgøre, om den kommende omformning af samfundet skulle »ske paa en fredelig eller en voldsom Maade.« Partiet ønskede en fredelig løsning gennem offentlig kontrol med erhvervslivet i almindelighed. Storindustrien derimod så med bekymring på den politiske udvikling. Regeringen fortsatte det forhadte »regulereri«, den sociale uro tiltog, med krav fra arbejderbevægelsen om ottetimers arbejdsdag og industrielt demokrati. Som direktøren for Aarhus Oliefabrik Frederik Lauesen skrev til Alexander Foss' håndgangne mand Povl Drachmann umiddelbart efter den sidste folketingsdebat inden trustlovens planlagte vedtagelse i foråret 1920: »Jeg vil spaa Dem, at hvis der ikke snart gøres Noget – og Vorherre hjælpe os nu vi ikke har Foss – vil vi billedtalt kunne komme til at befinde os i en Situation, som Bladene saa dramatisk har skitseret, hvor Bolchevikernes Vampyrer efter langt Sejrpinderi trækker anderledes Tænkende ud paa Marken og lader dem – dødsdømte – under Hujen, Forhaanelser og Fornærmelser langsomst muligt grave deres egen Grav.«

Så galt gik det som bekendt ikke herhjemme. Udgangen på Påskekrisen blev dannelsen af en ren Venstreregering, som kun halvhjertet støttede trustlovens kontrol. Loven blev lagt i en dyb syltekrukke, og trods årlige radikale genfremstillinger af lovforslaget op gennem 1920'erne fik Danmark først en trustlov i 1931. Loven blev kaldt »Venstres lille Trustlov«, bl.a. fordi det følgende pris-aftaleudvalg var uden initiativret, ligesom sanktioner alene kunne idømmes ved domstole. Loven var, som Per Boje skriver, »uden praktisk betydning«. Først i 1937 – mere end ti år efter at tilsvarende love var implementeret i Tyskland, Sverige og Norge – gennemførte Staunings regering den første danske konkurrencelov med håndgribelig mening. Loven var en pris-aftalelov, og den indebar oprettelsen af et Priskontrolråd med tilhørende sekretariat. For første gang i fredstid skulle det offentlige have mulighed for at gribe ind over for uheldige konsekvenser af erhvervslivets konkurrencebegrænsende aktiviteter. Umiddelbart efter besættelsen i maj 1940 blev kontrolrådets opgaver udvidet til generel pris- og avanceregulering, og rådets medarbejderstab steg fra ca. 30 i 1940 til mere end 300 i 1945 – heraf dog mange studerende og halvtidsmedarbejdere.

Fra 1937 til 1997 byggede de danske konkurrencelove på kontrolprincippet (alt er tilladt, indtil det bliver forbudt). EF-lovgivningen byggede derimod på princippet om forbud (alt er forbudt, indtil det er tilladt). Det var overraskende nok de konservative reguleringsmodstandere, som i maj 1948 forespurgte handelsminister Jens Otto Krag, hvilke foranstaltninger han agtede at iværk-

sætte »for at imødegaa Faren for Trustdannelse paa Margarinefabrikationens Omraade.« De konservative ønskede at beskytte mellemstandens og forbrugernes interesser, og anledningen var, at den multinationale fødevaregigant Unilever stod bag oprettelsen af det fælles salgs- og marketingselskab A/S Margarine-Compagniet. I den efterfølgende Folketingsdebat mindedes Det radikale Venstres Bertel Dahlgaard »hvordan Ordet Trustlovgivning for Venstre og Konservative var et uartigt Ord«, dengang han for 28 år siden kom i Folketinget, og tilføjede drillende »Det, der er sket her, er jo al Konservatismes Skæbne: det at komme det lille kvarte Aarhundrede bagefter.«

Trustkommissionen blev nedsat i efteråret 1949, og i 1953 fremlagde den socialdemokratiske handelsminister Lis Groes forslag til lov om tilsyn med monopoler og konkurrencebegrænsning. Trustkommissionen havde endnu ikke afsluttet sine undersøgelser, men de hidtidige resultater fristede Groes til at sige, »at laugsvæsenet er genopstået i moderne skikkelse«. Der var behov for en mere effektiv monopolkontrol, og dem der talte imod, vakte mindelser om dem, der havde forudsagt dansk erhvervslivs undergang, dengang lavsvæsenet blev ophævet ved næringsloven af 1857.

Monopolloven blev vedtaget i 1955, og det var Folketingets første store reformspørgsmål efter den nye grundlovs vedtagelse. I den efterfølgende periode opstod en særlig dansk konsensus, som ophævede interesse modsætninger mellem Socialdemokratiet og de borgerlige partier og mellem staten og det private erhvervsliv. Socialdemokratiet fraveg socialiseringstankerne som formuleret i efterkrigsprogrammet Fremtidens Danmark, mens de borgerlige partier, samt det private erhvervsliv, accepterede ordnede markedsf forhold og en dæmpet offentlig kontrol. Først i 1970'erne kom denne konsensus under pres. Dels fordi selvbevidste embedsmænd i Monopoltilsynet med opbakning fra tidens mange statsligt fokuserede økonomer lagde op til en mere aktivistisk linje over for det private erhvervsliv. Og dels fordi EF-samarbejdet gradvist satte det danske kontrolprincip under pres.

I december 1984 udpegede Folketinget et ekspertråd bestående af juraprofessor Bent Christensen og de to økonomiske professorer Poul Nyboe Andersen og Anders Ølgaard. De tre eksperter satte forbuds- og kontrolprincipperne op over for hinanden og konkluderede, at det forløbne halve århundrede i praksis havde vist, at det i det store og hele havde været muligt at gennemføre en tilfredsstillende kontrol med skadelige virkninger af konkurrencebegrænsning på grundlag af kontrolprincippet. Med denne konklusion in mente, og med opbakning fra erhvervslivet, vedtog Folketinget i 1989 en ny monopollov ud fra det vage og særligt danske kontrolprincip. Loven trådte i kraft i 1990, men allerede i 1993 offentliggjorde OECD en yderst kritisk analyse af konkurrenceforholdene i Danmark. Prisniveauet var for højt, og de præventive forholdsregler mod konkurrencebegrænsning for svage. Den nytiltrådte socialdemokratiske industriminister Jan Trøjborg så sit snit til at vise handlekraft, og i de følgende år blev en ny, internationalt tidssvarende konkurrencelov forhandlet på plads.

Hvem vandt så kampen om konkurrencelovgivningen i Danmark? Boje og Kallestrup er ikke i tvivl. Adam Smiths ideer om fuldkommen konkurrence som den økonomisk mest effektive form for allokering af samfundets ressourcer sejrede over den oprindelige socialdemokratiske vision om statskontrol over produktionsapparatet. Men, tilføjer forfatterne, konkurrencelovgivningens historie er samtidig et vidnesbyrd om, at erhvervslivet ikke har ønsket sig en stærk stat til sikring af en fri markedsøkonomi. Det store erhvervsliv har måttet acceptere

en konkurrencelovgivning, som det har været stærkt imod. Denne konklusion giver umiddelbart god mening. Men set i et større internationalt perspektiv fik det store danske erhvervsliv vel den mest liberale konkurrencelov som tænkes kunne. Kontrolprincippet stod som urokkeligt, indtil OECD reagerede, og trods monopoltilsynets løbende kontrol overlevede eksempelvis De danske Sukkerfabrikkers og LK-NES's monopoler på henholdsvis sukkerproduktion og el-installationsartikler det 20. århundrede. Tilsvarende bestod det Carlsberg-dominerede ølkartel i knap 100 år. Da prisaftalerne endelig blev annulleret i 1988, var baggrunden snarere de nye discountøl samt international konkurrence, end at de danske myndigheder satte hælene i. Men det er en helt anden historie, for Boje og Kallestrup blotlægger ikke, i hvilket omfang dansk erhvervsliv har øvet konkurrencebegrænsende regulering på tværs af lovgivningen. En sådan undersøgelse ville sætte konkurrencelovgivningen i et interessant perspektiv – ikke mindst i lyset af den magtudredning, som bogen er et bidrag til.

Martin Jes Iversen

CHRISTOPHER JACOB RIES: Retten, magten og æren. Lauge Koch sagen – en strid om Grønlands geologiske udforskning. København 2003. Lindhardt og Ringhof. 368 s. 349 kr. Illustreret.

I midten af 1930'erne rystedes Danmarks geologiske fagkreds af en bitter strid udløst af 11 navngivne geologers angreb på den kendte og respekterede grønlandsforsker Lauge Koch. Den umiddelbare anledning var en tysksproget håndbog, Koch netop havde skrevet, og hvori han ifølge angriberne havde begået en mængde fejl og værst af alt: påtaget sig æren for andre forskeres og opdagelsesrejsendes resultater. Striden udmøntede sig i mængder af skriftlige indlæg i pressen, faglige tidsskrifter og til slut i en spektakulær retssag, som Koch anlagde for at rense sig for de personlige dele af kritikken. Sagen blev i Landsretten dømt til fordel for Kochs kritikere, mens Højesteret efterfølgende gav ham delvis ret. Selve retssagens udfald er dog ikke det mest interessante – snarere er det optakten til den og følgerne, som splittelsen blandt geologerne gav anledning til med hensyn til udforskningen af Grønland.

Det er selve striden og de hændelser, der førte til dens kulmination, Christopher Jacob Ries detaljeret beskriver i bogen *Retten, magten og æren*. Bogen udspringer af Ries' ph.d.-afhandling fra RUC i 2002 og er således et sjældent eksempel på udgivelse af en akademisk afhandling, der ikke er rettet decideret mod historiske fagfæller, men lagt an som bredere formidling af et spændende videnskabshistorisk emne. Denne dobbelte funktion som afhandling og populærvidenskabelig formidling ses også af bogens udstyr – den er overvældende og flot illustreret med farvekort og fotografier, men indeholder også over 800 fodnoter. Derimod mangler der et indeks, som ville kræves i en faglig udgivelse, mens den bredere appel ligeledes ville kunne være blevet forstærket af f.eks. et kort over Grønland, hvor de mange lokaliteter kunne findes, eller en oversigt over de geologiske tidsperioder eller en ordliste med forklaring på dem og andre fagudtryk. Således bærer bogen præg af en lemfældig redaktionel stillingtagen til udstyr og hjælpemidler for læseren, ligesom der kunne have været læst bedre korrektur. Ikke mindst i noterne er der problemer. Noterne henviser ofte til forkerte kilder, fordi de er blevet rykket et par cifre frem eller tilbage i forhold til den korrekte henvisning.

Disse problemer ærgrer ikke mindst, fordi selve teksten er ualmindelig vel-